РОЛЬ СУДІВ У ПРОЦЕДУРІ ІМПІЧМЕНТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

СЕЛЕЗНЬОВ Марк Олегович - студент ІІ курсу ОР «Магістр» кафедри Конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.962:[342.537.91:342.511
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2043-4196
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.10

Стаття присвячена ролі суду в процедурі імпічменту в окремо взятих країнах та Україні. Метою статті є спроба висвітлити роль і місце суду у процедурі імпічменту голів держав. Досліджено, що роль суду відрізняється у залежно від країни. Зокрема, у США, де інститут імпічменту є доволі поширеним, суду відводиться роль арбітра, тоді як у Литовській Республіці та Хорватії суд і його рішення відіграють значну роль у процесі ухвалення рішення щодо застування або незастосування імпічменту. Українська процедура імпічменту є більш нагромадженою, а реалізація зазначеної процедури вимагає значної залученості суду (як Верховного, так і Конституційного) та інших суб'єктів, що залучені в таку процедуру. Визначено, що відсутність практичних випадків імпічменту в Україні створює розрив між теоретичною та практичною складовою, що прямо відображається на багаторівневій процедурі імпічменту в Україні.

Ключові слова: імпічмент, дострокове припинення повноважень, глава держави, суд, судове рішення.

Постановка проблеми

Державна система, як і будь-який організм, побудована таким чином, щоб сприяти задоволенню суспільних інтересів, враховуючи при цьому інтереси кожного конкретного індивіда. Це логічно з точки зору здорового глузду, концепцій Просвітництва і теорії справедливості. Згідно із «Теорією справедливості» Джона Роулза:

Соціальні та економічні нерівності мають бути організовані таким чином, щоб вони обидва були:

(a) з найбільшою вигодою для найменш забезпечених, відповідно до принципу справедливої економії, і

(b) прикріплені до офісів і посад, доступних для всіх за умови рівності можливостей [1].

Водночас постає питання щодо контролю державних службовців, які займають як рядові, так і високі посади. У цьому контексті йдеться про контроль над діяльністю найвищої посадової особи в державі – президента та процедура його усунення з посади – імпічмент.

Імпічмент — це особливий порядок притягнення до відповідальності і судового розгляду справ про злочини найвищих посадових осіб держави [2].

Імпічмент зазвичай закінчується достроковим припиненням повноважень президента чи іншої посадової особи та усуненням їх з посади. При імпічменті глави держави таке рішення, як правило, приймається конституційною більшістю парламенту.

Різні країни мають особливості щодо цієї процедури, залежно від специфіки державного устрою та історичного контексту конституційного розвитку, однак, роль суду в цьому процесі є вагомою.

Суд завжди виконував роль незалежного арбітра. Однак, детальний розгляд процедури імпічменту показує, що роль суду може виконувати як суд (Конституційний, Верховний тощо), так й інші органи, такі як трибунали чи комітети.

Так, наприклад, *Верховний суд США відігравав складну, багаторівневу роль протягом процесів імпічменту як орган, який визначає порядок денний і суддів щодо ключових процесуальних рішень* [3].

Водночас судовий елемент є константою, притаманною майже всім без винятку інститутам імпічменту глав держав. Це зумовлено специфікою самого інституту імпічменту.

Для більш детального розгляду ролі суду в процедурах імпічменту глав держав варто розглянути конкретні приклади того, як роль суду була реалізована в таких процедурах. Розглянемо роль суду в процедурі імпічменту глав держав у наступних країн: Хорватія, Сполучені Штати Америки, Литовська Республіка та Україна.

Стан дослідження проблеми

Аналіз процедури імпічменту та окремих його компонентів у різних країнах був досліджений такими науковцями, як Наталія Батанова, Тома Бірмонтієне, Кіт Віттінгтон, Том Гінзбург, Джаред Коул, Освальдас Ращукявічюс, Яна Смольська, Ольга Шутова та інші.

Зокрема, було проведено дослідження в контексті історичного розвитку інституту імпічменту, правової природи, процедурних аспектів та ролі в системі стримувань і противаг. Дослідники аналізували імпічмент та його складові в різних правових системах. Особливу увагу Тома Бірмонтієне та Том Гінзбург приділяли політичним і юридичним аспектам цього процесу, однак відсутнє комплексне дослідження щодо ролі і значенню суду в процесі імпічменту.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є аналіз та порівняння ролі суду в процесі імпічменту на прикладі таких країн, як Сполучені Штати Америки, Хорватія, Литовська Республіка та Україна, виокремлення недоліків в українській процедурі імпічменту та їх причини. Завданнями дослідження є розкриття змісту процедури імпічменту в зазначених країнах через призму участі суду в такому процесі, виокремлення висновків та їх співставлення з українською процедурою імпічменту.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше здійснена спроба комплексно дослідити роль і значення суду в процесі імпічменту в таких країнах, як Хорватія, Сполучені Штати Америки, Литовська Республіка та Україна. Акцентовано увагу на порівнянні та співставленні чинних підходів в інституті імпічменту глави держави та виокремлення аспектів, пов'язаних із значною за обсягом процедури імпічменту в Україні.

Виклад основного матеріалу

Хорватія входила до складу Югославії – країни, яка була штучно сформована в результаті геополітичних процесів у Європі близько ста років тому, але з точки зору конституційного права та процедур у цій країні діє процедура імпічменту президента.

Відповідно до статті 105 Конституції цієї країни: *Президент Республіки підлягає імпічменту за будь-яке порушення Конституції, яке він/вона вчинив під час виконання своїх обов'язків. Провадження щодо імпічменту Президента Республіки може бути розпочато парламентом Хорватії більшістю у дві третини всіх членів парламенту.*

Конституційний суд Республіки Хорватія приймає рішення про імпічмент Президента Республіки більшістю у дві третини всіх своїх суддів.

Конституційний суд приймає рішення про звинувачення президента республіки протягом 30 днів з дати отримання ним пропозиції про звинувачення президента республіки у зв'язку з порушенням Конституції.

Якщо Конституційний суд Республіки Хорватія підтримає імпічмент, Президент Республіки буде звільнений з посади згідно з Конституцією [4].

Відповідно до статей 83-84 Конституційного закону про Конституційний суд Хорватії*: Акт хорватського парламенту про імпічмент Президента Республіки повинен містити опис фактів і правових обмежень, а також докази порушення Конституції, у якому звинувачується Президент Республіки.*

Конституційний суд приймає заяву Президента Республіки про акт про імпічмент парламенту Хорватії та дає йому/їй можливість брати участь у розгляді.

Конституційний Суд у формі рішення відхиляє необґрунтований акт або визначає відповідальність Президента Республіки [5].

Таким чином, процес імпічменту президента Хорватії може бути ініційований двома третинами голосів у парламенті Хорватії. Потім ініційоване рішення передається до Конституційного суду, який, у свою чергу, має прийняти позитивне рішення про усунення президента з посади.

Якщо процедура імпічменту буде успішною, повноваження президента буде припинено, а вибори призначені через два місяці. До обрання нового президента обов'язки глави держави виконуватиме спікер парламенту.

Сполучені Штати Америки – країна, яка, фактично, є колискою сучасної демократії, і тому про неї надзвичайно важливо згадувати. Однак, система державної влади, а відповідно й процедура імпічменту, там відрізняється від системи континентального права.

Згідно зі статтею 2 розділу 4 Конституції США: *Президент, віце-президент і всі цивільні посадові особи Сполучених Штатів повинні бути усунені з посади в разі імпічменту за державну зраду, хабарництво чи інші серйозні злочини та проступки* [6].

По суті, це перша конституція, у якій згадується імпічмент як процес усунення обраної посадової особи з посади у зв'язку з певними діями, перерахованими в статті.

Однак, варто зазначити, що процедура імпічменту в Сполучених Штатах Америки принципово відрізняється від інших згаданих у цьому доробку країн через низку особливостей. Це такі особливості:

1) інша правова сім'я – англосаксонська;

2) відсутність конституційного суду як такого та наявність Верховного Суду, який виконує роль конституційного суду;

3) менша роль судової влади в процедурі імпічменту;

4) певний порядок розгляду питання про імпічмент у парламенті.

І все ж, судова влада бере участь у процедурі імпічменту в Сполучених Штатах. Згідно зі статтею 1 розділу 3 Конституції США: *Сенат має єдине право розглядати всі процедури імпічменту. Коли вони засідають для цієї мети, вони повинні бути під присягою. Під час суду над Президентом Сполучених Штатів головує Головний суддя: жодна особа не може бути засуджена без згоди двох третин присутніх членів* [6].

Головний суддя – голова Верховного суду, який керує процесом, але рішення приймається Конгресом.

Загалом процедура імпічменту в США зводиться до того, що відповідний комітет Палати представників на основі зібраних матеріалів або наданих свідчень готує резолюцію про імпічмент. Ця резолюція ставиться на голосування в Палаті представників, де за неї має проголосувати більше половини конституційного складу цієї палати [7].

Далі йде другий етап процедури – квазісуд у Сенаті, який є своєрідним слуханням, де Палата представників виступає як прокурор, головує Верховний суддя, а сенатори – як журі. І якщо дві третини Сенату підтримають звинувачення проти президента, останнього буде усунено з посади у зв'язку з імпічментом [7].

Характеризуючи роль судової влади і, зокрема, Верховного Суду в процедурі імпічменту в США, слід підкреслити, що особливості правової системи США призводять до меншого впливу судової влади на рішення щодо імпічменту. Насамперед це пов'язано з тим, що рішення про імпічмент ухвалюють сенатори, які в квазісудовому порядку визначають, порушив президент закон чи ні. Роль суду зводиться до організаційної, і фактично Головний суддя відповідає за забезпечення проведення слухань відповідно до Регламенту.

Доречним прикладом для порівняння інститутів імпічменту є Литовська Республіка. Литва є однією з країн світу, яка ефективно провела процедуру імпічменту та усунула з посади президента. Однак необхідно враховувати роль Конституційного Суду в цьому процесі.

Згідно зі статтею 74 Конституції Литовської Республіки, *Президент Республіки, Голова та судді Конституційного суду, Голова та судді Верховного суду, Голова та судді Апеляційного суду, а також будь-які члени Сейму, які грубо порушують Конституцію чи присягу, або визнані такими, що вчинили злочин, можуть бути звільнені. звільнення з посади або відкликання мандата депутата Сейму більшістю 3/5 голосів усіх членів Сейму. Це здійснюється згідно з процедурою процедури імпічменту, яка встановлюється Статутом Сейму* [8].

Крім того, згідно зі статтею 86 зазначеного документа, *президент республіки може бути*

усунений з посади лише за грубе порушення Конституції чи порушення присяги, або якщо він вчинив злочин. Питання про усунення Президента Республіки з поста вирішує Сейм у порядку процедури імпічменту [8].

У той же час, повноваження Конституційного Суду, викладені у статті 105 Конституції, чітко визначають, що: *Конституційний Суд також розглядає питання про суперечність Конституції та законам: 4) чи суперечать Конституції конкретні дії членів Сейму та державних службовців, щодо яких порушено справу про імпічмент* [8].

Відповідно до статті 73 Закону про Конституційний суд Литовської Республіки: *Конституційний Суд дає висновки про те, чи суперечать Конституції конкретні дії членів Сейму та державних службовців, щодо яких порушено справу про імпічмент* [9].

Таким чином, Суд фактично несе відповідальність за рішення, яке ґрунтуватиметься на потенційному рішенні щодо порушення, яке вчинив глава держави.

Україна – країна, яка відносно нещодавно ухвалила закон про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент). Загалом правова база, що стосується інституту імпічменту, включає:

- Конституція України;

- Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент);

- Закон України «Про Регламент Верховної Ради України»;

- Закон України «Про Конституційний Суд України» та інші нормативно-правові акти.

Відповідно до частини першої статті 111 Конституції України: *Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину* [10].

Водночас сама процедура, виходячи з положень Конституції, виглядає досить розгалуженою, однак роль суду у цьому процесі значна.

Відповідно до частини шостої статті 111 Конституції України *рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома чвертями від її конституційного складу після розгляду справи Конституційним Судом України та одержання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування, розгляду справи про імпічмент та за отриманням. висновок Верховного Суду України про наявність у діяннях, у вчиненні яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради чи іншого злочину* [10].

Іншими словами, процедура імпічменту в Україні потребує висновків як Конституційного Суду України (висновок про дотримання конституційної процедури розслідування), так і Верховного Суду (висновок про наявність у діяннях ознак державної зради чи іншого злочину).

Якщо Верховна Рада проголосує за порушення процедури імпічменту, Голова Верховної Ради повідомляє про таке рішення Голову Конституційного Суду України [11].

Якщо на підставі рішень депутатської діяльності Верховна Рада проголосує за постанову про імпічмент Президента України, Верховна Рада звертається до:

1) *Конституційного Суду України для розгляду справи та отримання висновку щодо дотримання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про імпічмент ;*

2) для отримання висновку Верховного Суду щодо наявності в діяннях, у вчиненні яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради чи іншого злочину [11].

Згідно із згаданими законами, Верховний Суд не розглядає справу по суті, а лише на підставі наданих Верховною Радою доказів дає висновок про наявність у діях Президента ознак певного кримінального правопорушення; Водночас у Конституційному Суді України саме Велика Палата розглядає питання про дотримання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту [12].

Таким чином, роль судів обмежується, по-перше, засвідченням Верховним Судом того, що Президент вчинив правопорушення, і що Конституційний Суд України підтвердив конституційність (поетапність) процедури імпічменту.

Іншими словами, роль судів — формалізована згода чи незгода з тим, у чому парламент звинувачує президента, і згода чи не-

згода з тим, що процедура імпічменту була проведена відповідно до закону.

Лише після згоди Верховного та Конституційного Судів може бути підготовлений і поданий до Верховної Ради для остаточного розгляду законопроєкт про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Але якщо Верховний Суд відмовить, відповідно до процедури Верховна Рада зобов'язана припинити процедуру імпічменту, а у випадку з Конституційним Судом України Верховна Рада може усунути виявлені процесуальні порушення та продовжити процедуру імпічменту.

Отже, роль судів у процедурі імпічменту Президента України є значною. Проте роль Верховного Суду однозначна, і якщо суд дійде висновку, що Президент не вчиняв жодного правопорушення, то процедуру імпічменту слід припиняти. Роль Конституційного Суду України інша – цей суд лише засвідчує, що всі дії парламенту щодо імпічменту були зроблені відповідно до букви закону. І якщо Конституційний Суд таки виявить порушення процедури, парламент має можливість виправити такі порушення.

Висновок

З огляду на проведене дослідження можна зробити низку висновків щодо ролі судів (Конституційного Суду, Верховного Суду тощо) у процедурі імпічменту.

Так, Верховний суд США відіграє найменшу практичну роль у процедурі імпічменту, оскільки фактична участь цього органу обмежується участю Голови Верховного суду США як головуючого на слуханні, де різні члени Конгресу виступають у ролі обвинувачених і присяжних.

Більшу роль відіграє Конституційний суд Литовської Республіки, який виносить своє рішення, яке є основою для розгляду в парламенті країни.

Конституційний суд Хорватії має значний вплив. Він приймає остаточне рішення щодо усунення президентів з посад шляхом імпічменту.

Водночас ситуація з Україною та імпічмент свідчить про те, що в Україні найбільш бюрократично «заспамлена» процедура усунення президента з поста у порядку імпічменту. Хоча саму тему процедури слід залишити осторонь і розглядати її в контексті інших публікацій, роль українських судів (Конституційного та Верховного Судів) у процедурі імпічменту відрізняється від ролі вищезгаданих країн у кількох аспектах.

По-перше, у процедурі імпічменту беруть участь обидва органи – Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції та Верховний Суд як найвищий суд України.

По-друге, їхня роль обмежена де-факто контрольною функцією і не передбачає встановлення правди в останній інстанції, що також притаманно литовській моделі імпічменту.

По-третє, різне значення висновків обох судів визначає роль кожного з них у процедурі – Верховний Суд надає жорсткий висновок, який у разі негативної відповіді припиняє процедуру імпічменту, тоді як висновок Конституційного Суду є більш гнучким; тобто помилки, допущені під час процедури імпічменту, можна усунути та повторно подати на висновок Конституційного Суду України.

Загалом усі перераховані вище моделі імпічменту, що досліджені в доробку, так чи інакше залучають суд чи окремих представників таких судів до процедури імпічменту. Проте, відсутність практичного досвіду деяких із них спричиняє надмірну забюрократизованість такої процедури. Це, у свою чергу, демонструє необхідність розвитку цього правового інституту у країнах, де не було практичних справ про імпічмент.

Література

1. Rawls J. A Theory of Justice. Revised Edition. Harvard University Press, 1999. 538 с. URL: https://laisve.lt/wp-content/uploads/2023/04/Rawls-A-Theory-of-Justice.pdf (дата звернення: 24.02.2025)

2. Майданник О. Конституційне право України: Навч. Посіб. Київ: Алерта, 2011. 380 с. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_2011_1.pdf (дата звернення: 24.02.2025)

3. Ginsburg T., Huq A., Landau D. The Comparative Constitutional Law of Presidential Impeachment. URL: https://lawreview.uchi-

cago.edu/sites/default/files/GinsburgHuqLandau_ComparativeImpeachment_88UCLR81.pdf (дата звернення: 24.02.2025).

4. The Constitution of The Republic of Croatia: Парламент Республіки Хорватія від 22.12.1990, № 56/90: станом на 15.01.2014. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_consolidated_text_of_the_Constitution_of_the_Republic_of_Croatia_as_of_15_January_2014.pdf (дата звернення: 24.02.2025).

5. Конституційний закон про Конституційний суд Республіки Хорватія від 29 вересня 1999, № 99/99: станом на 22.03.2002. URL: https://www.usud.hr/hr/ustavni-zakon-o-ustavnom-sudu-rh (дата звернення: 24.02.2025).

6. Конституція Сполучених Штатів Америки: від 17.09.1787 у останній редакції. URL: https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript (дата звернення: 24.02.2025).

7. How federal impeachment works. usa.gov. 13.01.2025. URL: https://www.usa.gov/impeachment (дата звернення: 24.02.2025).

8. The Constitution of The Republic of Lithuania: від 25.10.1992: станом на 22.05.2022. URL: https://lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192 (дата звернення: 24.02.2025).

9. The Law on the Constitutional Court of Republic of Lithuania: від 03.02.1993: станом на 01.09.2022. URL: https://lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-law-on-the-constitutional-court/193 (дата звернення: 24.02.2025).

10. Конституція України: від 28.06.1996, № 254к/96-ВР: станом на 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 24.02.2025).

11. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон від 10.09.2019, № 39-IX: станом на 31.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text (дата звернення: 24.02.2025).

12. Про Конституційний Суд України: Закон від 13.07.2017, № 2136-VIII: станом на 20.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення: 24.02.2025).

SUMMARY

The article analyzes the role and significance of courts in the impeachment procedure in countries such as Croatia, the United States of America, the Republic of Lithuania, and Ukraine. The author arrives at the following conclusions. Each of the mentioned countries has its own specific form of implementing impeachment. For example, in the United States, the role of the court is the least significant, as it is limited to the participation of the Chief Justice of the U.S. Supreme Court, who presides over the trial. However, the court in this country does not make a decision but merely acts as an independent arbiter.

The role of courts is much more substantial in Croatia and the Republic of Lithuania during the implementation of the impeachment procedure of the head of state. The Constitutional Courts of both countries act as the bodies that render decisions. However, in Croatia, a decision by the Constitutional Court is sufficient to carry out impeachment, whereas in the Republic of Lithuania, the decision of the Constitutional Court serves as the basis for a draft resolution, which is then considered by the parliament for the removal of the president from office.

The impeachment procedure in Ukraine is significantly more complex, and the role of the courts (both the Constitutional and the Supreme Courts) has several features that qualitatively distinguish their role from that of courts in the other countries mentioned.

The presence of not one, but two courts—the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court—creates a dual structure in which each court performs its own specific role. This role includes verifying the constitutionality of the impeachment procedure (Constitutional Court of Ukraine) and ensuring the preparation of a decision regarding the accusation of the president for actions subject to impeachment (Supreme Court).

At the same time, this procedure appears to be extremely cumbersome, and due to the absence of practical cases, it is quite difficult to determine how this extensive procedure could be simplified without compromising its quality.

In light of this, there also appears to be a need for theoretical study of this legal institution in countries where there have been no practical impeachment cases.

Overall, all of the impeachment models examined in the article involve, in one way or another, the participation of courts or individual representatives of the judiciary in the impeachment process.

Keywords: impeachment, early termination of powers, head of state, court, court decision.